

כאן הוא מתקומם נגד מקומו הצדדי בחברה ועל היותו בעל השפעה כה מועטה. ירא האלוהים עונה לחכם במטבעו של החכם: חכמת ההישרדות שלך מחייבת אותך שלא לבוא בביקורת קשה כל כך על השלטון הקיים, שלטון הכסילים, שמא יבולע לך. קבל אפוא את חסרונו של העולם בחוסר ההערכה כלפיך בשלווה ובהבנה.

מכל מקום, בייאושו הקולני של החכם מן העולם המסודר שלא כרוחו, נוטש גם החכם את שולחן הדיונים, ומותיר את הפרקים האחרונים ומסקנת הספר ליחיד שלא התייאש - ירא האלוהים.

עיקרי השקפת עולמו של ירא האלוהים

גם ירא האלוהים נואם שלושה נאומים. הנאום העיקרי הוא השלישי והאחרון. הוא הנאום החותם את הספר, וממילא הוא הקובע את מסקנת הספר לאחר הלבטים והוויכוחים הקיימים בו.

הנאום הראשון של ירא האלוהים (ד' יז - ה' יא) הוא תשובה לדברי העמל בפרק ד'. נאומו של העמל החל בדמעת העשוקים, האמורה למרר את חיינו עד לכלי נשוא, ובא עד לטענה שנוח לו לאדם שלא נברא משנברא:

וּשְׁבַתִּי אֲנִי וְאֶרְאָה אֶת כָּל הָעֹשִׂים אֲשֶׁר נַעֲשִׂים תַּחַת הַשָּׁמַשׁ
וְהִנֵּה דִמְעַת הָעֹשִׂים וְאֵין לָהֶם מְנַחֵם וּמִיד עֹשְׂקֵיהֶם כַּח
וְאֵין לָהֶם מְנַחֵם. וְשִׁבַּח אֲנִי אֶת הַמֵּתִים שֶׁכָּבַר מֵתוֹ מִן הַחַיִּים
אֲשֶׁר הֵמָּה חַיִּים עַדְנָה. וְטוֹב מִשְׁנִיָּהֶם אֶת אֲשֶׁר עָרֵן לֹא הָיָה
אֲשֶׁר לֹא רָאָה אֶת הַמַּעֲשֵׂה הָרָע אֲשֶׁר נַעֲשָׂה תַּחַת הַשָּׁמַשׁ (ד'
א-ג).

העמל הציע בניית חברה מסוג מסוים כדי לפתור את הבעיה, אך פתרונו נדחה ונפל.

האדם ותכליתו - ארבע נקודות מבט מתוך ספר קהלת

נאומו של ירא האלוהים הוא גם תשובה לנהנתן (ג' טז-יז), שהציע את דרכו שלו לפתרון בעיית הצדק והמשפט, והיא להמתין לעולם הבא, ששם ישפוט האלוהים את הצדיק ואת הרשע, ובעולמנו להישאר בלא צדק ובלא משפט.

ירא האלוהים מייעץ לעמל להמשיך מ'ארמון המלכות' שכנה לעצמו (ראה ד' יג-טז) אל בית האלוהים, מלכו של עולם:

שִׁמְרֵ (רגליך) [רְגְלֶךָ] כַּאֲשֶׁר תֵּלֵךְ אֶל בֵּית הָאֱלֹהִים וְקִרְוֹב לְשִׁמְעַ מִתַּת הַכְּסִילִים זָבַח כִּי אֵינָם יוֹדְעִים לַעֲשׂוֹת רָע (שם יז).

דבריו של ירא האלוהים מזכירים את נבואת שמואל: "הנה שמע מזבח טוב, להקשיב מחלב אילים" (שמואל-א ט"ו כב). אך דומה שבקהלת יש לדברים יתר תוקף. ונבאר בפירוט את העניין:

ירא האלוהים מפרט את טענותיו בפרק ה' (א-יא), ועד פסוק ו הוא עוסק באזהרת הנדר, שלא לנדר, ובחובת מי שנדר לקיים את נדרו. אך הוא משתמש לא רק בלשון 'נדר' (ארבע פעמים), אלא גם בלשון 'דבר' (ארבע פעמים) וכן בביטויים: 'קול' (פעמיים) ו'פה'. הדיבור והמילים האלה הנגזרות ממנו הם ההפך של השמיעה, שהוא דן עליה בד' יז, שהזכרנו לעיל. השומע מקבל עליו עולו של אחר, וכאן - של האלוהים. המדבר והנודר מבטיחים לעשות דברים בעצמם. העמל בפרק ד' ראה את עצמו אחראי לפטור את בעיית הצדק והמשפט בעולם, ועל בסיס זה בנה את החברה ואת מלכותו עליה. הוא דומה למועמד פוליטי המפזר הבטחות גאולה אידיאלית לפני הבחירות. ירא האלוהים שואל אותו בפרקנו: איזה כיסוי יש להבטחות אלו? היוכל העמל, המלך החדש של החברה ה'אידיאלית', לקיימן? הוא מזכיר לו שנדר בלא קיום הוא חטא, העלול לגרום לקצפו של אלוהים על הנודר. ובלשון אחרת: אל לו לנודר ולמבטיח

לסמוך על היותו מסוגל לקיים את הבטחותיו, ומוטב שלא יבטיח (ה'
ג-ד). ממילא, אל לו להתהדר בנוצות השליט האידיאלי. מכאן הוא
מגיע למשפט המכריע בנאומו, להשקפתו על חוסר הצדק והמשפט
בחברה, שאלה שגם העמל, ולפניו הנהנתן, התייחסו אליה. הוא
אינו מסכים עם הנהנתן, שניתק את הצדק והמשפט מן העולם,
ושלחם ל"שם" (ג' יז), כלומר לעולם שכולו טוב. הוא חולק גם על
העמל, שנטל על עצמו אל כל האחריות, ואם נדמה לו שאין מנחם
לדמעת העשוקים, הוא מקלל את יום היוולדו (ד' א-ג). פתרונו של
ירא האלוהים הוא:

אִם עֲשֶׂה רָשׁ וְגֹזֵל מִשְׁפָּט וְצָדֵק תִּרְאֶה בְּמִדְיָנָה אֵל תִּתְמָה עַל
הַחֹפֵץ כִּי גִבֹּהַּ מֵעַל גִּבֹּהַּ שֹׁמֵר וְגִבֹּהִים עֲלֵיהֶם (ה' ז).

כלומר: על האדם להביא את הצדקה ואת המשפט אל העולם הנזקק
להם. אך אל לו לקלל את יום היוולדו אם אינו מצליח, משום
שמעליו יש שופט נוסף, שמעליו יש שופט נוסף, ובקצה הפירמידה
ניצב שופט כל הארץ, הקב"ה, והוא עתיד לנחם את העשוק בצדקת
משפטו. ירא האלוהים מציע סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה,
שלשלת אחת שהקב"ה בראשה, והאדם הוא שותפו הזוטר והנאמן
של הקב"ה בתיקון העולם. בלשון חז"ל היינו מזהים את דברי ירא
האלוהים עם המשנה (אבות ב' טז): "לא עליך המלאכה לגמור, ולא
אתה בן חורין להיבטל ממנה".

ואם תקשה, מה צורך יש לקב"ה בעזרת האדם לתיקון העולם?
תשובתך היא שראוי לו לאדם שיעבוד על תיקון העולם ולא שיקבלנו
מאת ה' כמתנת חינם הראויה לבטלנים המסירים מעל עצמם כל
אחריות:

וַיִּתְּרוֹן אֶרֶץ כָּכָל (היא) [הוא] מֶלֶךְ לְשָׂדֶה נֶעֱבָד (קהלת ה' ח).

מטרת העבודה אינה רוח כספי, שהרי "אוהב כסף לא ישבע כסף",
ו"ברבות הטובה רבו אוכליה" (ה' ט-י). מטרת העבודה היא חיי הטוהר
שהיא מבטיחה ושנת הישרים של העובד על מיטתו.

מִתּוֹקָה שְׁנַת הָעֶבֶד אִם מָעַט וְאִם הֶרְבֵּה יֹאכַל וְהִשָּׁבַע לְעָשִׂיר
אֵינָנו מְנִיחַ לוֹ לִישׁוֹן (שם יא).

שוב נשים לב שירא האלוהים משתמש במושג 'עבודה' ולא במושג 'עמל', שמשמעו במקרא: עמל שווא.

המחלוקת בין החכם לירא האלוהים בנוגע למשמעות המוות
נאומו השני של ירא האלוהים (ז' כג - ח' יג, למעט מספר משפטים
שהחכם אומר בפרק ח' בוויכוח עם ירא האלוהים, ועמדנו עליהם
לעיל, בפרק על השקפתו של החכם) מתפלמס עם נאומו הראשון
של החכם ועם קריאות הביניים של החכם בתוך נאומו. החכם
התייחס בציניות אל השגחת ה' על הצדיק ועל הרשע, והסיק
מסקנות מאוד לא יראות אלוהים מ"יש צדיק אוכד בצדקו ויש רשע
מאריך ברעתו" (ז' טו). ירא האלוהים מגיב בשלילה על חכמת החכם
ואומר:

כָּל זֶה נִסִּיתִי בַּחֲכָמָה אֲמַרְתִּי אֲחַכְמָה וְהִיא רְחוּקָה מִמֶּנִּי. רְחוּקָה מִי שֶׁהִיא וְעֵמֶק עֵמֶק מִי יִמְצְאוּנוּ (ז' כג-כד).

מסתבר שהאישה המתוארת בדבריו אינה בת-אדם, אלא היא החכמה, שנמשלה פעמים רבות לאישה (ראה למשל במשלי פרקים ח'-ט'). אלא שמדובר כאן בחכמה השלילית, הספקנית והכפרנית, שאותה מבטא החכם בספרנו, וכנגדה יוצא ירא האלוהים:

ומוֹצֵא אֲנִי מֵרַמְמוֹת אֶת הָאִשָּׁה אֲשֶׁר הִיא מְצוּדִים וְחֲרָמִים לָבָּה